

Ю.М. Дмитрієнко, канд. філос. наук, проф.

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ,
МОДЕРНІЗАЦІЇ, РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЗВИЧАЄВОЇ
ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ КРИМІНАЛЬНИХ
І КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН
ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ**

Запропоновано аналіз проблем та перспектив становлення, модернізації та розвитку української звичаєвої правосвідомості та культури кримінальних і кримінально-процесуальних відносин польсько-литовської доби на конкретних прикладах.

Предложено анализ проблем и перспектив становления, модернизации и развития украинского традиционного правового сознания и культуры уголовных и уголовно-процессуальных отношений польско-литовского времени.

It is offered analysis problems and prospects modernisations and developments of the Ukrainian traditional legal consciousness and culture of criminal and criminally-remedial relations of polko-Lithuanian time.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Еволюція правової свідомості та культури кримінальних і кримінально-процесуальних відносин за княжої доби, формуючих типові риси українського статичного карного права зазнає постійних динамічних змін, активно трансформуючись у періоди становлення та розвитку правової свідомості та культури помсти, викупів, композицій та державної карності. Споконвічно права свідомість та культура кримінальних і кримінально-процесуальних відносин характеризується активним формуванням істотних правових традицій у системі засудження і покарання злочинців, але їх процесуальні форми як форми кримінальної та кримінально-процесуальної правової свідомості не досліджувались. Прямих досліджень контекстуальної тематики ані у зарубіжній, ані у вітчизняній літературі автору знайти не вдалось, але є з нашого боку певні напрацювання [4-7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Давня доба була періодом приватного карного права, презентуючого домінуючу карної приватної правової свідомості та культури, коли судочинство й реакція на злочин віддавалися скривдженому. Цей період розвитку вітчизняної правової свідомості та культури карного права базувався на так званому суб'єктивному принципі, основними засадами якого були зневага й образа особи. Українська права свідомість та культура влади була ще слабкою, і потерпілий змушений був сам правопсихоемоційно реа-

гувати на злочин. Поступово настає період правової культури публічного права, коли правова свідомість судочинства остаточно стала детермінуватись державно-правовою культурою, тобто перейшла у відання державно-правової свідомості. У свою чергу правова культура давньоукраїнських правовідносин, сформувавши міцну давньоукраїнську традиційну або звичаєву правову свідомість та культуру (а не право, як помилково дехто з дослідників вважає), початково правокультурно презентує злочин образою, під якою розуміють будь-який злочин проти суспільного порядку, суспільної правової культури та свідомості, що виявлялося, перш за все, в емоційному, нормативному та оцінному (ціннісному) нанесенні потерпілому матеріальних чи моральних збитків. Образа, чи кривда, вказує на давні часи, коли злочин вважався фактично у культурно-правовій площині тільки приватним пошкодженням людини або її майна. Скривджений мав право прощати злочинця-кривдника, що вважалось виявом його високої морально-правової культури, високим циклом соціальної активності правової свідомості.

Дана тематика пов'язана з основними напрямками сучасних державно-правових перетворень та досліджень, наприклад, держбюджетною темою наукових досліджень Київського національного дослідницького університету ім. Т. Шевченка "Формування механізму адаптації українського законодавства у галузі захисту прав і свобод громадян до законодавства Європейського Союзу".

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження конкретно-історичного становлення й розвитку української правової свідомості та культури кримінальних і кримінально-процесуальних відносин польсько-литовської доби у контексті модернізації норм звичаєвої української правової свідомості та культури, виявлення їх істотної специфіки як специфіки актуального механізму правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформуючись далі у правовій свідомості, засобами правосвідомості та як кримінальна правосвідомість, злочин став вважатися порушенням публічного правопорядку, тому, окрім обов'язку відшкодування приватної кривди, злочинець підпадає ще під державну кару, тобто знову ж таки індивідуальна правова культура суб'єктів правосвідомості підпадає під детермінанти державно-правової, тобто нею поглинається. Києворуська правова свідомість та культура не відрізняли кримінальне правопорушення від цивільно-правового. Так, згідно зі ст. 15 "Скороченої правди" невиплата боргу, що утворився внаслідок цивільно-правової угоди, визнавалася образою й мала наслідком покарання у вигляді штрафу.

Зворотні зв'язки правосвідомості (право прощати злочинця-кривдника) з дійсністю (реальні наслідки злочинця для потерпілого – духовні та матеріальні артефакти правової свідомості) ідентифікуємо зв'язками відповідності останньої правовій культурі, що показують міру регулятивного відхилення. Девіації кримінальної правової свідомості, реалізовані у відповідному артефакті та архетипі правової свідомості-правової культури, презентують або наближення, або віддалення наявного стану останньої до рівня розвитку її цільового стану, легітимізованого у певному циклі соціальної активності та відносної чи абсолютної самостійності [1]. Подальша прогресивна трансформація української правової свідомості та культури виявилась у зміні визначення суб'єкта злочину, яким тепер могла бути тільки вільна людина. Раб суб'єктом злочину не визнавався, він становив власність господаря, який і ніс матеріальну відповідальність за неправомірні вчинки раба, але це не означало, однак, що до раба не можна було застосувати заходи фізичного впливу. Виходячи з цього, ми можемо зробити висновок про те, що за цих часів була сформована тенденція визначення як пріоритетної правової культури, так і пріоритетні вектори її розвиткових тенденцій: вони визначались, таким чином, здавна на слов'яноментальному терені правотрансформацій не природними правами первинних і вторинних суб'єктів правосвідомості, а належністю всіх суб'єктів слов'яноментального права та слов'яноментальної правової свідомості до владних вторинних суб'єктів слов'яноментальної правової свідомості. Наполягаємо на тому, що з часом ця тенденція сформувалась у проіоритетний критерій, принцип та атрибут ефективного становлення, розвитку української правової свідомості та правової культури, який продовжує домінувати досі, у ХХІ сторіччі. Цьому сприяли важкі умови формування слов'янства як давньої цивілізації, культури та останнього світового архетипу та артефакту національно-ментального конгломерату людності, що пізніше за всіх набуває якісних, а відтак світових культурно-правових розвиткових стандартів.

Зазначаємо, що за давньою кримінально-правовою культурою раба можна було катувати чи стратити. Здійснення злочину за співучасті, наприклад при здійсненні крадіжки (ст. 40 "Скороченої правди", ст. 42 "Просторової правди"), з кримінально-правовою культурою її архефактизації-архетипізації (ідейно-світоглядного та нормативно-правового надання їй типових матеріальних, процесуальних і ціннісних ознак юридичного факту) не мало наслідком розмежування реальної юридичної відповідальності всіх осіб, які здійснювали злочин, презентуючи маргінально-нормативний, ілюзорний чи девіантний статус перехідного типу киеворуської правової реальності, правової свідомо-

сті та культури у будь-яку конкретно-історичну часо-просторову дійсність. Авжеж, у будь-якому перехідному чи постперехідному українському суспільстві можливий лише один принцип зв'язку правосвідомості, правової культури та дійсності – маргінальна відповідність - як завжди пріоритетний, оскільки реальний маргінально-нормативний стан правової дійсності поступово спрямовано у своєму розвитку на цільовий як кінцевий стан системи правосвідомості як процесуального права, що має високий або найвищий цикл соціальної активності (філософсько-правові твори) [2].

Слід зазначити, що суттєвим показником еволюції української правової свідомості та культури є значне збільшення кола об'єктів злочинних дій – об'єктів та предметів делінквентної кримінально-правової свідомості, коли до нього включалися князівська влада, церковні устої, особа, точніше вільна людина - феодал, князь, боярин – вторинні суб'єкти правосвідомості, а також майно, звичай – її об'єкти та предмети. Тоді в аспекті цільової структури правової свідомості та культури функціонували такі типи зворотних (оцінних) зв'язків правосвідомості, або процесуально-правових відносин, що утворюють зворотні зв'язки відповідності наявного та цільового правового стану правової культури: 1) відношення активної позитивної відповідності наявного рівня розвитку системи правової свідомості, або наявного стану правової культури, цільовому стану останньої (правову культуру активно виховують, починаючи з дитинства, у школі та на виробництві; існує правове загальне навчання, закони функціонують як механізми правового регулювання, у державі пріоритет соціальних цінностей, законосвідомість дорівнює правосвідомості, що має найвищий, філософсько-правовий цикл соціальної активності); 2) відношення позитивної відповідності правової свідомості (правову культуру в основному виховують, починаючи з дитинства, у школі та на виробництві, але імпульсово; правове загальне навчання існує частково, закони функціонують як механізм правового регулювання, у державі пріоритет соціальних цінностей тільки декларований, законосвідомість не дорівнює правосвідомості, що має високий цикл соціальної активності).

Так, зокрема, законодавча свідомість та культура "Руської Прави" зафіксувала норми, що стосувалися суб'єктивної сторони злочину, розрізняючи дії за ступенем виявленої злочинцем волі. Так, розрізняло вбивство "на пиру" (тобто в стані сп'яніння), що, однак, розглядалось як пом'якшуюча обставина, у суперечці й розбої (тобто з умислом), отже різні типи зворотних зв'язків правосвідомості та правової культури характеризують наявний рівень розвитку правового життя суспільства стосовно необхідного, цільового її рівня. Еволюцію української

правової свідомості та культури можна виявити й у класифікації злочинів, яка фактично ідентифікує основну керівну ідею будь-якого історичного та сучасного постперехідного розвитку кримінальних правовідносин, українського суспільства, визначаючи пріоритетні напрями його становлення та розвитку за будь-яких часів та просторів, будь-якої конкретної історичності: справедливість, спадкоємність духовно-правового розвитку, культурно-правової історичності та ціннісно-правової аксіологічності, що формуються в єдиний і загальний пріоритетний принцип формування процесуального та статичного права – правосвідомості – правової ідіоми – правової концепції, остаточно реалізований у формулі правосвідомості – правової ідіоми – правової норми.

Таким чином, писемні пам'ятки української правової свідомості, культури та водночас як пам'ятки українського звичаєвого права і правосвідомості зафіксували різноманітні злочини (отже, делінквентну кримінально-правову культуру їх виконання, оцінки, дослідження та покарання) за давніх часів, що каралися жорстоко та справедливо. Таку делінквентну кримінально-правову свідомість та культуру класифікуємо за об'єктним складом на певні групи або форми: правова свідомість та культура злочинів державних, правова свідомість та культура злочинів проти церкви, правова свідомість та культура злочинів проти громадських інтересів, правова свідомість та культура злочинів проти особи (життя, честі, здоров'я) та ін.

Правова свідомість державних злочинів, про які культурно-правові джерела зберегли мало відомостей, безумовно, існувала; її виокремлює та особливість, що полягає в поступовому формуванні правової, згодом - законодавчої культури переслідування їх в адміністративному, як вважають одні вчені (Н. Максимейко), чи політичному - кажуть інші (М. Ісаєв), а не в судовому порядку.

Правова культура - це не тільки якісний рівень розвитку нормативних та індивідуальних юридичних актів, це також якісний рівень розвитку всієї правової діяльності, розвитку всього права, правової свідомості, що має високий та найвищий цикли соціальної активності. Це якісний, морально опосередкований правопсихологічний клімат, якісні правові цінності, ідеї, ідеали, традиції, звичаї, реальні та ті, що праворефлексивно відбиті у нормативно-правових актах, їх нормах, та, головне - це реальний якісний правовий стан особистості в державно-зorganizованому суспільстві, якісний рівень нормативно-правової реалізації її прав і свободи, поведінки, що формуються в аспекті справедливості та залежать від соціального статусу людини. У цьому контексті, наприклад, замах на князівську владу вважався небезпечним злочи-

ном, що підтверджується тим, що повстання тягли за собою суворі покарання винних князями. Правову свідомість та культуру злочинів (ідентифікація, оцінка, покарання) проти особи людини розподіляємо на правову свідомість і культуру навмисних і ненавмисних злочинів. Правова свідомість та культура навмисних злочинів розрізняє убивство з наміром (розбій) та без наміру. Убивця з наміром називався розбійником, а без наміру - убійником, головником або воєвиком. Особливим родом убивства є навмисне пошкодження тіла із смертельним "наслідком". Воно карається за кримінальною правосвідомістю легше, подібно як убивство власної дружини чоловіком, мабуть, із приводу подружньої зради. Деякі вбивства були безкарні, наприклад, убивство нічного злодія, убивство внаслідок провокації або реторсії (відповідь на аналогічні дії). Передбачалося покарання на заподіяння людині каліцтва і шкоди здоров'ю (побиття, рани тощо). За найдавнішою кримінальною та кримінально-процесуальною правовою свідомістю та культурою як формами якісного вираження юридичних фактів каліцтво за суспільною небезпекою зрівнювалося з убивством. Згодом тільки важке каліцтво каралося нарівні з убивством, за що встановлювалася "віра". Злочини проти честі й свободи каралися особливо тяжко: наприклад, за удар мечем або руків'ям карали вчетверо тяжче (12 грн), ніж за удар гострим боком меча (3 грн), що свідчить про домінування старих норм української моральної правової свідомості, правової свідомості як механізму правового регулювання, а не норм статичного звичаєвого права. Серед злочинів проти майна розрізняли крадіжку, звану "татбою" (крадіжка коней, зброї, одягу, худоби, сільськогосподарських продуктів), розбій, тобто грабунок, привласнення загублених речей або втікача-невільника, неправомірне користування чужими речами (наприклад, самовільна їзда на чужому коні), навмисне знищення чи пошкодження чужого майна, підпал, обман і деякі інші [3].

Культурно-правова класифікація злочинів у цьому аспекті характеризує справедливість як стрижневий принцип правової свідомості та культури, що позначає наявність їх класифікації за можливими покараннями за їх здійснення, вимогу оптимальної співрозмірності покарання та злочину як формування міри справедливості між історично можливим і необхідним обсягом, рівнем прав і свобод особи, ступенем її правової захищеності та реально працюючими засобами і механізмами правової свідомості та культури. Еволюція правової свідомості та культури поступово формувалась у правовій еволюції формотворення нормативного поля ідентифікації, верифікації та парадигми відповідальності стосовно злочинів проти громадських інтересів, які стали поділятися на злочини, спрямовані проти інтересів суспільства та

держави. Серед злочинів першої групи тяжкими стали вважатися злочини проти релігії, покарання за них визначалися за церковними статутами. Найпоширенішими були зафіксовані в українській правовій свідомості та культурі такі злочини, як чаклунство, зване зелейництвом або чародіянням, волхвування, грабування трупів, предметів культу та ін. З-поміж злочинів проти родини староукраїнська правова свідомість стала ідентифікувати такі злочини, як убивство, крадіжка, двоєженство, кровозмішення, подружня зрада, залишення подружжя тощо. Злочини проти моралі були ідентифіковані правовою свідомістю у формі звалтування, скотолозтва, з відповідними підсистемами правового усвідомлення таких фактів тощо. Метою покарання були відплата і відшкодування збитків. Правову свідомість та культуру кари розподіляємо на правову свідомість та культуру покарання, правову свідомість та культуру помсти. У цьому відношенні даний розподіл характеризує певні відмінні техніко-юридичні процедури їх здійснення (ідейно-світоглядний початок, нормативно-аксіологічна інтерпретація та легалізація, нормативно-правова оцінка та ін.). Найдавнішою формою покарання - формою правової свідомості та культури - була помста злочинцю з боку потерпілого або його родичів, її правоусвідомлення та артефактове визначення: вона сягає доби правової свідомості та культури приватної розплати. Згодом їх місце зайняли правове усвідомлення та правова культура грошових викупів, які пізніше були замінені правовою свідомістю та культурою публічних кар, а в середині XI ст. зовсім скасовані зі скасуванням самих публічних кар. Правова свідомість та культура процедури помсти не вичерпувалася бажанням відплати за заподіяну шкоду, уже за ранніх часів вона була інститутом охорони правового порядку, порушеного злочинцем, тобто презентувала типову державно-правову культуру.

Правова свідомість та культура еволюції правовідносин, створюючих традиційне (звичаєве) карне право передбачало за певних випадків можливість "розправи" на місці здійснення злочину, особливо вночі, у разі захопленні злодія на дворі, у хаті або в хліву. Грошові стягнення складалися з двох частин: одна частина вилучалася на користь князя, а друга - як компенсація за вчинений злочин, збиток ішла на користь потерпілого. Презумпція знання правових норм за чинною правовою культурою цих часів забезпечується спеціально встановленим порядком опублікування й уведення в силу нормативно-правових актів, організаційно-ідеологічною діяльністю з правового виховання, пропаганди законодавства, а також розподілом злочинів за групами, що формувалися за рівнем загрози для суспільства та за частотою їх розповсюдження, метою покарання та їх структурою. Якісним збере-

женням спадкоємності традицій української правової свідомості та культури є тривале існування грошових викупів. Так, грошові викупи, правова культура їх формування, існували довго поряд з помстою, причому їхнє застосування альтернативно залежало від вибору скривдженого, який ідентифікував цим саме ту, а не іншу власну правову культуру. Розмір викупу залежав від величини завданої шкоди. Правове усвідомлення та правову культуру публічних кар, які заступали композиційну систему, розподіляємо на три види: правову свідомість і культуру потоку та пограбування, правову свідомість і культуру віри, правову свідомість і культуру продажу. Забезпечення презумпції правових норм здійснювалось шляхом формування та збереження традицій правової свідомості та культури, що пов'язані з організаційно-ідеологічною діяльністю з правового виховання, пропаганди законодавства в історичних і сучасних українських реаліях у практичній площині, за досвідом, але, на жаль, виконувалось та виконується досі не у повному обсязі: за подібних випадків законодавча відплата у вигляді заохочення або покарання за відповідну поведінку суб'єкта виступала та виступає для нього як раптова, випадкова сила, є найчастіше непередбаченим або примусовим правовиховним моментом, а звідси може (і повинна остаточно) сприйматися суб'єктом як несправедлива.

Слід зазначити, що українська правова культура встигла сформувати суспільно-правову свідомість про найтяжче покарання. Так, найтяжчим покаранням на Русі був так званий “потік” і пограбування, який призначався за такі тяжкі злочини: убивство в розбої, конокрадство, підпал будинку та клуні. Це покарання ідентифікувалося у правовому усвідомленні з позбавленням як особистих, так і майнових прав: злочинець, у якого конфісковували все майно (пограбування), він сам виганявся разом із дружиною та дітьми з общини (потік). Покараного ставили поза правом, виганяли з краю, а інколи, коли його майна не вистачало на покриття шкоди, поневолювали. Конфісковане майно йшло на відшкодування збитків, а решта - до княжої скарбниці. Українська правова свідомість та культура вже встигли сформувані автентичну загальну суспільно-правову свідомість про тяжке покарання, яке у вигляді грошового стало “вірою” - штрафом, який стягували на користь князя за вбивство вільної людини. Подвійна віра в розмірі 80 грн накладалася за вбивство огнищанина. За певних умов громада допомагала заплатити злочинцеві “дику віру”, інколи платилася тільки напіввіра, у тому числі й за вбивство жінки, що каралося штрафом у розмірі 20 грн. Родичам убитого надавалася грошова винагорода, яка називалася головництвом.

Правове усвідомлення та правова культура продажу виявились у якісній нормативній оцінці чинною правосвідомістю грошової кари за злочини, яким не загрожували вищі покарання. Її вимір дорівнював дванадцяти, трьом та одній гривні. Гроші стягувалися до княжої скарбниці, причому слід зазначити, що смертна кара та тілесні ушкодження традиційно не були притаманні українському карному праву. Вони виникли в практиці діяльності церковних судів. Смертну кару запровадив князь Володимир Великий під впливом грецького духівництва та грецької правосвідомості, коли значно поширилися розбої як форма соціального протесту, але незабаром він замінив її грошовими карами. Правова культура карного права тієї доби не знала також в'язниць і ганебних покарань.

За польсько-литовської доби правова свідомість та культура кримінально-правових відносин, сформувавши певною мірою усталені традиції української правосвідомості, процесуальне та статичне кримінальне право, були найбільш розвинутою галуззю статичного українського права, а кримінально-правова свідомість - домінуючою галузеву формою серед її інших форм. Необхідно зазначити високий рівень юридичної техніки. Ідейні основи карного права цієї доби поволі переходять на позиції станової нерівності. Вона позначається в карному праві передусім правовою культурою пом'якшення відповідальності за злочини шляхти й збільшенням для інших станів, що сприяло значному викривленню покарань, унаслідок чого справедливість та правова культура зазнавали також викривлень. Правова культура карного права помітно нормативно-якісно гострішає, але водночас унаслідок фактичного недовиконання державно-правовими інститутами та інституціями заходів і способів виховання правової свідомості у практичній площині виникає неспівмірне співвіднесення між обов'язком знати закон і можливостями, умовами, наданими правовою реальністю, створеною правовою культурою суспільства для реалізації даного обов'язку.

Прийнявши за основу доктрину превентивності шляхом залякування злочинця перед повторенням злочину (спеціальна превентація), українська правова свідомість та культура тим самим наслідує відомі західноєвропейські взірці та культурно-правові традиції. Порушення звичаєвих і законодавчих норм називалося в Литовському статуті виступ або вчинок і провина, кривда. Суб'єктом злочину могла бути як людина з цієї місцевості, так і чужинець. Згідно з другим Литовським статутом (1566 р.) відповідальність наставала з 14 років, а за третім Литовським статутом (1588 р.) - із 16 років. Законодавча культура Литовського статуту розрізняє намір (прямий і непрямий), злочин

з необережності (самовпевненість або недбалість). Разом з тим, мотив і мета злочину не впливали на міру покарання.

Правове усвідомлення та правова культура злочинів проти держави була небагатою: правова свідомість та культура зради країни (зрада посполита), правова свідомість та культура втечі до ворога, правове усвідомлення та правова культура повстання з метою порушення миру в країні, правова культура передачі ворогам фортеці, правова культура замаху на урядовців, передусім суддів, правова культура звільнення в'язнів тощо. До цієї групи долучалася ще ціла низка правової культури військових злочинів, серед яких найпомітніші: правова культура втечі з поля бою, порушення спокою в поході, продажу і вивезення за кордон до ворожих країн зброї, заліза тощо, а також правова культура злочинів службових. Правова культура покарання цієї доби - це комбінація законодавчої культури композиційної системи (викупів) і публічних кар.

Як бачимо, еволюція правової свідомості та культури за польсько-литовської доби української правової свідомості та культури виявляється у європейському оцивілізовуванні традиційних (звичасвих) і законодавчих норм української правосвідомості. За цих часів, частогусто офіційні правові документи соціально не спрацьовували, чим формували несправедливість, а нерідко й пряму командно-адміністративну сваволлю чи "ручне управління". Вони вважалися судом такими, що суперечать правовій культурі громадянина та відомства, є звичайним їх комунікативно-правовим діалогом, пошуком справедливості, правди, права в глибинному сенсі цих термінів. Замість офіційних правових документів використовувались не норми писаного, а усного права, тобто норми правової свідомості.

Еволюція української правової свідомості та культури доби Гетьманщини виявляє подальше якісне поглиблення поняття права та справедливості, кращу систематику та зручніше охоплення дефініції поодиноких злочинів. За злочин вважали будь-яке порушення норм "давнього козацького права". У системі злочинів на першому місці стояли військові злочини (зрада, ненадання допомоги під час бою тощо). Особливо жорстоко карали зрадників - їх страчували. Серед видів покарання найпоширенішими були смертна кара та штрафи. У подальшому для виправлення подібної ситуації дисбалансу між обов'язком знати закон і можливостями, умовами, наданими правовою реальністю та створюваними правовою культурою суспільства для реалізації даного обов'язку необхідна серйозна, багатопланова, тривала робота, послідовне проведення відповідної правової політики, що включає в себе й діяльність із систематизації, консолідації та кодифікації законодав-

ства, створення доступної системи пошуку правової інформації, організацію єдиної загальнодержавної системи юридичного загального навчання населення, значне підвищення ролі закону як типового механізму правового регулювання за звичайних, некризових умов правостановлення.

Суттєвим розвитком української правової свідомості та культури у контексті значного вдосконалення кримінально-правових відносин, сформувавши найважливішу ознаку розвитку кримінального права в період Гетьманщини є поступовий перехід від норм звичаєвої правової свідомості та культури до норм писаного права. Цей процес був тісно пов'язаний, у першу чергу, з формуванням державності.

Висновки. Таким чином, одвічно правове усвідомлення та правова культура кримінальних і кримінально-процесуальних відносин характеризуються активним формуванням істотних правових традицій, їх законодавчої культури виконання в системі засудження і покарання злочинців. Давня доба була періодом приватного карного права, приватної правової культури, коли судочинство й реакція на злочин надавалися скривдженому. Цей період розвитку правової свідомості та культури карного права базувався на так званому "суб'єктивному принципі", основними засадами якого була зневага й образа особи. Влада була ще слабкою, і потерпілий змушений був сам реагувати на злочин. Поступово формується період правової культури публічного права, коли судочинство перейшло у відання держави. Подальша прогресивна трансформація української правової свідомості та культури виявилась у зміні визначення суб'єкта злочину, яким тепер могла бути тільки вільна людина, об'єктом також. Суттєвим показником еволюції української правової свідомості та культури є значне збільшення кола об'єктів злочинних дій, коли до нього включалися князівська влада, церковні устої, особа, точніше вільна людина - феодал, князь, боярин, а також майно, звичаї. "Руська Правда" зафіксувала норми, що стосувалися суб'єктивної сторони злочину, розрізняючи дії за ступенем виявленої злочинцем волі. Еволюція правової свідомості та культури формувалась у правовій еволюції формотворення нормативного поля ідентифікації, верифікації та парадигми відповідальності стосовно злочинів проти громадських інтересів, які стали поділятися на злочини, спрямовані проти інтересів суспільства та держави. Презумпція знання правових норм за цих часів забезпечується спеціально встановленим порядком опублікування й уведення в силу нормативно-правових актів.

Якісним збереженням спадкоємності традицій української правової свідомості та культури було тривале існування грошових вику-

пів. Правова культура продажу виявилась у якісній нормативній оцінці грошової кари за злочини, яким не загрожували вищі покарання. За польсько-литовської доби правове усвідомлення та правова культура кримінально-правових відносин, сформувавши процесуальне та статичне кримінальне право, були найбільш розвинутою галуззю права та як чинне процесуальне право. Прийнявши за основу доктрину превентивності шляхом залякування злочинця перед повторенням злочину (спеціальна превентація), воно наслідує західноєвропейські взірці.

Порушення звичаєвих і законодавчих норм правосвідомості називалося в Литовському статуті виступ або вчинок і провинна, кривда. Суб'єктом злочину могла бути як людина з цієї місцевості, так і чужинець. Статути розрізняли намір (прямий і непрямий), злочин з необережності (самовпевненість або недбалість). Разом з тим, мотив і мета злочину не впливали на міру покарання. Еволюція правової свідомості та культури за польсько-литовської доби української правової культури виявляється у європейському оцивілізованні звичаєвих і законодавчих норм української правосвідомості, які набували нових, прогресивних, якісних характеристик. Починаючи з періоду давньої київської України, за польсько-литовського періоду правового становлення та розвитку, істотною, пріоритетною та традиційною специфікою українського права є наявна тенденція до домінування норм писаного права в галузі кримінальних і кримінально-процесуальних відносин. Отже, норми статичного українського права, на тлі широкого застосування норм звичаєвої української правосвідомості, поступово розвивались, але механізмом правового регулювання, чинним за тих часів, як й за багатьох інших, продовжувала залишатися стійка українська звичаєва правова свідомість та культура. Гадаємо, що подальші дослідження зазначених питань сприятимуть різнобічному дослідженню української правової свідомості та культури.

Список літератури

1. Мироненко, О. Захист "правди" і "благодаті" за доби Київської Русі та Литовсько-Руської держави [Текст] / О. Мироненко // Вісн. Конституційного Суду. – 1999. – № 1. – С. 68.
2. Марков, Е. Н. Правовая культура в процесуальном производстве [Текст] / Е. Н. Марков // Правовая культура в юридической практике. – М. : Юристъ, 2006. – С. 71.
3. Мальцев, Г. В. Социальная справедливость и право. [Текст] / Г. В. Мальцев. – М. : Юристъ, 2006.
4. Dmitrienko, Yu. Problems legal consciousness in modern Ukrainian society. [Text] / Yu. Dmitrienko. – 2007. – № 4. – P. 51–57.

5. Dmitrienko, Yu. Psychological – pedagogical factors of development of Ukrainian legal consciousness of teenagers. [Text] / Yu. Dmitrienko. – 2007. – № 4. – P. 57–65.

6. Dmitrienko, Yu. To question about sources of features of Ukrainian sense of justice. [Text] / Yu. Dmitrienko. – 2007. – № 3. – P. 83–90.

7. Dmitrienko, Yu. Features of forming of legal consciousness of Ukrainian student young people. [Text] / Yu. Dmitrienko. – 2007. – № 3. – P. 91–103.

Отримано 15.03.2009. ХДУХТ, Харків.

© Ю.М. Дмитрієнко, 2009.

УДК 159.922:316.64:165.242.2+34:008

І.В. Дмитрієнко, ст. викл. (*Університет мислі, Харків*)

Ю.М. Дмитрієнко, канд. філос. наук, проф. (*ХДУХТ, Харків*)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ ЗА КОДИФІКАЦІЙНИМИ ПРОЦЕДУРАМИ СТАТУТІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Запропоновано вперше аналіз стану, проблем та перспектив становлення і розвитку української правової свідомості та культури за кодифікаційними процедурами статутів Великого князівства Литовського.

Предложено впервые анализ состояния, проблем и перспектив становления и развития украинского правового сознания и культуры согласно кодификационным процедурам статутов Великого княжества Литовского.

It is offered for the first time the analysis of a condition, problems and prospects становлення and developments of the Ukrainian legal consciousness and culture it agree procedures статутов the Great princedom Lithuanian.

Постановка проблеми у загальному вигляді. За ідеями багатьох дослідників, перші спроби кодифікації українського права Польсько-Литовської доби, значної модернізації української правової свідомості та правової культури датуємо серединою XV ст., коли було укладено Судебник князя Казимира (1468 р.). У нашому контексті цей нормативний акт ідентифікуємо філософсько-правовим твором, матеріальним правовим артефактом та духовним правовим архетипом української правової свідомості та правової культури. Зміст Судебника обмежувався здебільшого нормами процесуального та статичного кримінального, кримінально-процесуального та адміністративного права, сформованими внаслідок поглибленого становлення та розвитку за тих часів різноджерельної, але з пріоритетами форм традиційної